

**Review of Non-Economic Causes of Women's
Unwillingness to Childbearing
(Case Study: Women Presenting to Sports Clubs in
Tehran's District 1)**

Zohre Najafi Asl

Assistant Professor, Department of Development and Social Policy, Faculty of Social Sciences, University of Tehran..

najafiasl@ut.ac.ir

Abstract

This research to investigate the non-economic causes affecting the childbearing decisions (no children or few children) of women presenting to sports gyms of Tehran's District 1. Because the rate of fertility is reduced nowadays the qualitative method and interview technique For this purpose are used and female sports clubs of 19 neighborhoods in District 1 of Tehran were referred to, and interviews were conducted with 43 women aged 25-45 years with the experience of marriage and were willing to attend the research, until theoretical saturation was achieved. psychological characteristics (Personal fear, personal tendencies) as well as new social and cultural characteristics were identified as main causes (main components) of unwillingness to childbearing. Reduced empathetic interests of the child caused by value changes can be regarded as a reason for the fact that couples may seek alternative leisure other than childbearing to enjoy their leisure time, as uncertainty over continued marital life can encourage them to less think of childbearing, while, at the same time, tending to more think of education and having a suitable job.

Keywords: non-economic factors, childbearing, women, qualitative method, Tehran.

عوامل غیراقتصادی عدم تمایل زنان به فرزندآوری (مطالعه موردی: زنان مراجعه‌کننده به باشگاه‌های ورزشی منطقه یک تهران)

زهره نجفی اصل

استادیار گروه توسعه و سیاست‌گذاری اجتماعی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران
najafiasl@ut.ac.ir

چکیده

این تحقیق درصدد است دلایل غیراقتصادی مؤثر بر عدم تمایل به فرزندآوری (بی‌فرزندگی و کم‌فرزندگی) زنان موردبررسی قرار گیرد. اهمیت فرزندآوری در این دوران که جامعه ایرانی با کاهش جمعیت جوان روبه‌رو است، فراوان است. عمده تحقیق‌ها عامل اقتصادی را به‌عنوان عامل مهم و اساسی کاهش فرزندآوری مطرح کرده‌اند ولی صرفاً عامل اقتصادی در این خصوص تعیین‌کننده نیست. بدین منظور با روش کیفی و با استفاده از تکنیک مصاحبه، به باشگاه‌های ورزشی زنانه ۱۹ محله در منطقه یک تهران مراجعه شد و با ۴۳ زن بین‌سنین ۲۵-۴۵ سال با تجربه ازدواج که تمایل به مشارکت داشتند تا جایی که اشباع نظری حادث شد، مصاحبه صورت گرفت. خصیصه‌های روان‌شناختی (ترس‌های فردی، تمایلات فردی) و خصیصه‌های اجتماعی و فرهنگی جدید به‌عنوان علل اصلی (مقولات اصلی) عدم تمایل فرزندآوری شناسایی شدند.

کاهش منافع احساسی فرزند ناشی از تغییرات ارزشی می‌تواند دلیلی بر این امر باشد که زوجین برای کسب لذت و اوقات فراغت جایگزین‌های دیگری غیر از فرزند داشته باشند و عدم اطمینان به تداوم زندگی زناشویی آن‌ها را ترغیب می‌کند که کمتر به فرزند و بیشتر به تحصیلات و شغل درخور بی‌اندیشند.

کلیدواژه‌ها: عوامل غیراقتصادی، فرزندآوری، زنان، روش کیفی، تهران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۰۱ تاریخ بازبینی: ۱۴۰۱/۰۶/۳۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۰۳

فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی، سال ۱۱، شماره ۴، پیاپی ۴۵، اسفند ۱۴۰۱، صص ۳۱۳-۳۴۰

مقدمه و بیان مسئله

دین مبین اسلام هم به ارزش‌ها و منافع دنیوی فرزندان برای والدین (وسائل الشیعه، ج ۱۵: ۹۶، ۹۹، ۱۰۶ به نقل از بستان، ۱۳۸۸: ۲۱۵) و هم به ارزش‌های معنوی و اخروی فرزندان تأکید بسیار نموده است. (وسائل الشیعه، ج ۱۵: ۹۵، ۹۷، ۹۸، ۱۰۰، ۲۱۱ به نقل از بستان، ۱۳۸۸: ۲۱۵).

در دنیای امروز عدم تمایل به فرزند آوری و به دنبال آن کاهش میزان باروری کل تجربه مشترک کشورهای پیشرفته و بسیاری از کشورهای در حال توسعه از جمله ایران است (پی، آر، بی، ۲۰۱۸).

رشد ارزش‌های مدرن شامل تفکر فردگرایی، منفعت‌طلبی، رضایت‌مندی یا لذت‌جویی در جامعه ایران در حال گسترش و تعمیم در جامعه زنان است. این در حالی است که در جامعه ایرانی از گذشته‌های دور، فرزند موهبت الهی خطاب می‌شد و نشان از قدرت خانواده داشت.

در ایران، این تغییرات در قبل و بعد از انقلاب قابل مشاهده است. در سال ۱۳۴۵، قانون حمایت از خانواده به تصویب رسید که بر اساس آن حق یک‌جانبه طلاق از شوهر گرفته شد و منحصرأً به اجازه دادگاه موکول شد. سن ازدواج برای مردان و زنان افزایش یافت و تعدد زوجات که قبلاً برای مردان مجاز شمرده شد، منوط به اجازه دادگاه یا اجازه همسر اول شد (عسگری ندوشن، ۱۳۸۸: ۵۷ صفایی و امامی، ۱۳۷۷: ۲۲۹). در کنار این سیاست‌گذاری‌ها از سال ۱۳۴۶ حکومت ایران برنامه‌های رسمی تنظیم خانواده را آغاز نمود که هدف مستقیم آن کاهش بعد خانوار و کنترل رشد جمعیت برای دستیابی به سطوح مطلوبی از توسعه بود. (عسگری ندوشن، ۱۳۸۸: ۵۷؛ شیخی، ۱۳۸۰: ۱۳۱).

در سال‌های بعد از انقلاب به دلیل جو حاکم و وقوع جنگ تحمیلی به شعار فرزند صالح گلی از باغ بهشت است عنایت خاصی شد.

ولی کاهش تدریجی میزان باروری بعد از دهه اول بعد از انقلاب باعث شد در سال‌های اخیر نگرانی‌هایی درباره روند جمعیت ایجاد شود (هاشمی‌نیا و دیگران، ۱۳۹۶: ۶۲). این مهم سبب شد تحقیقات زیادی در خصوص علل عدم تمایل به

بارداری صورت گیرد که عمدتاً محور آن‌ها مسائل اقتصادی بودند. این تحقیق درصداً صرفاً به علل غیراقتصادی بپردازد.

۱. هدف و پرسش‌های تحقیق

هدف از این تحقیق این است که عوامل غیراقتصادی عدم تمایل زنان متمول در شهر تهران به فرزند آوری مورد بررسی قرار گیرد. برای رسیدن به این هدف سؤال‌هایی مطرح است که در ذیل این هدف آورده شده است؟

- ۱- انواع ترس‌های زنان برای فرزند آوری چیست؟
- ۲- ویژگی‌های فردی چگونه در این رابطه نقش ایفا می‌کند؟
- ۳- عوامل اجتماعی و فرهنگی مانع فرزند آوری و یا فرزندآوری‌های مکرر چیست؟

۲. پیشینه تحقیق

درخصوص علل کاهش فرزند آوری پژوهش‌های گوناگونی با روش‌های گوناگونی صورت گرفته است.

به‌طور مثال طاووسی و دیگران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان فرزند آوری از دیدگاه‌های شهروندان تهرانی در یک مطالعه جمعیتی ۱۲۰۰ نفر شهروند تهرانی را با روش کمی مورد بررسی قرار دادند و مهم‌ترین دلایل تمایل به فرزند آوری علاقه فطری افراد به کسب جایگاه و نقش والدی و مهم‌ترین دلیل عدم تمایل مشکلات اقتصادی گزارش دادند.

شجاعی و یزدخواستی (۱۳۹۶) در تحقیقی با روش مرور ساختارمند به بررسی مطالعات کاهش باروری در دو دهه ۷۰ و ۸۰ پرداخته‌اند که از جمله تعیین‌کننده‌های کاهش باروری زوجین را افزایش تحصیلات زوجین، افزایش سن ازدواج، اشتغال زنان، درآمد خانواده، قدرت تصمیم‌گیری، استفاده از وسایل پیشگیری، تغییر نگرش نسبت به فرزند آوری، اعتقادات دینی، متزلزل شدن باورهای سنتی افزایش توسعه‌یافتگی، پایگاه اجتماعی و اقتصادی زوجین، میزان شهرنشینی، سیاست‌های جمعیت، هزینه فرزندان، فاصله‌گذاری بین فرزندان، بعد خانوار، سقط‌جنین، زمان اولین تولد و ... برشمرده‌اند.

در مطالعه جهانگیری و همکاران (۲۰۱۴) که با عنوان بساخت فهم زنان تک‌فرزند از چالش‌های فرزند آوری در میان زنان تک‌فرزند شهر اهواز و با روش کیفی انجام شده است؛ یافته‌ها نشان می‌دهند که اساس تحلیل داده‌ها به شیوه

کدگذاری باز، محوری و گزینشی عدم‌حمایت کافی از زنان، خانواده و نداشتن زمان کافی به‌واسطه شاغل بودن یا ادامه تحصیل به‌عنوان شرایط علی چالش‌های پیش‌روی فرزند آوری می‌باشند. زنان در مواجهه، با این چالش‌ها در بستری که مشکلات مالی و مسکن در آن وجود دارد و تجربه ناخوشایندی از تعداد زیاد اعضای خانواده دارند و مداخله فضای اجتماعی مخاطره‌آمیز و بالا بودن هزینه‌های فرزند آوری استراتژی تک‌فرزندی را انتخاب می‌کنند.

بر اساس یافته‌های پژوهش کلین و آکهارد^۱ (۲۰۰۷) در بین زنان با تحصیلات بالاتر، درک ارزش غیرمادی فرزندان اهمیت بیشتری دارد. ارزش روانی والدشدن، تصمیم‌گیری برای تشکیل خانواده را ایجاد می‌کند. در مقابل، جنبه‌های مطلوب اقتصادی مانند امنیت دوران پیری کمتر اهمیت دارد. زنان داری تحصیلات پایین، تمایل بیشتری برای تشکیل خانواده نشان می‌دهند و درک ارزش غیرمادی فرزندان برای آن‌ها اهمیت کمتری دارد.

به‌طور کلی می‌توان گفت عمده دلایل مطرح‌شده مشکلات اقتصادی است و عمدتاً پژوهش‌ها بر روی نگرش نسبت به باروری تمرکز دارد و کمتر پژوهشی در خصوص بررسی عوامل غیراقتصادی مؤثر بر کاهش باروری در بین خانواده‌های متمول صورت گرفته است.

۳. مبانی نظری

نظریه‌پردازان در حوزه خانواده، تصمیم‌گیری در خصوص اندازه خانواده را به عوامل اقتصادی و غیراقتصادی مرتبط دانسته‌اند.

۳-۱. اهمیت عوامل اقتصادی

در این نظریه‌ها، استدلال می‌شود که تصمیم‌گیری در مورد اندازه خانواده تحت تأثیر وضعیت اقتصادی خانوار قرار دارد. تصمیم‌گیرندگان تولیدمثل عاملانی هستند که از لحاظ اقتصادی عقلانی عمل می‌کنند و با توجه به عوامل اقتصادی رفتار باروریشان را تنظیم می‌کنند (حسینی، ۱۳۸۳: ۹۴). کالدول (۱۹۸۲). کالدول بر این باور است که برای درک انتقال و کاهش باروری باید به ماهیت جوامع توجه شود. او دو دسته جوامع را از یکدیگر تمیز می‌کند. دسته اول جوامع سنتی است که در شرایط باروری طبیعی به سر می‌برند. ارزش‌های بالایی برای

1. Klein and Eckhard

فرزندان قائل هستند، به کمیت فرزندان اهمیت می دهند و در این جامعه فرزندان منافع اقتصادی دارند. دسته دوم، جامعه جدید مبتنی بر اقتصاد مدرن است. در این دست از جوامع، ارزش پایینی از نظر اقتصادی به فرزندان داده می شود، به کیفیت فرزندان توجه می شود و فرزند دارای بار اقتصادی است. کالدول هر دو نوع رفتار باروری را عقلایی می داند؛ زیرا با شرایط جامعه همخوانی دارد.

اگرچه این نظریه‌ها بسیار مهم‌اند، اما مهم‌ترین ضعفشان این است که تحت تأثیر رویکرد عینی و واقع‌گرا بوده و بر وجوه عینی و عقلانی رفتار باروری تأکید کرده و از توجه به ارتباط رفتارها و نگرش‌های باروری با دیگر ابعاد اجتماعی و فرهنگی غفلت کرده‌اند (عباسی شوازی و خانی، ۱۳۹۴).

۳-۲. اهمیت عوامل غیراقتصادی

صاحب‌نظرانی از جمله کلند و ویلسون (۱۹۸۷) و رابینسون (۱۹۹۷) با نقد نظریه اقتصادی باروری تأکید کردند که والدین همواره تصمیمات خود در مورد فرزندان را بر مبنای اقتصادسنجی دقیق محاسبه نمی‌کنند. آنان عوامل فرهنگی و تغییر ایده‌ها و آمال خانواده‌ها را عامل برتر در تبیین باروری دانسته و معتقدند که هر چند عوامل مدرنیزاسیون و اقتصادی ممکن است در تبیین تفاوت باروری در منطقه‌ای مؤثر باشند، ولی توجه به ایده‌ها و فرهنگ هر جمعیتی در مطالعه انتقال جمعیتی ضروری است. لستهاق^۱ (۱۹۸۳) استدلال می‌کند که تغییرات الگوی باروری در دوران گذار، صرفاً یک امر اقتصادی و محاسباتی نبوده، بلکه این گذار همراه با تغییر نگرش نسبت به امور این جهانی است که در غرب رخ داده است (به نقل از چمنی و همکاران، ۱۳۹۵).

نظریه گذار دوم جمعیتی از نظریاتی است که در قالب تبیین‌های ایده‌ای و نگرشی به تحلیل و تبیین تحولات رفتارهای جمعیتی و الگوهای نوظهور خانواده در کشورهای پیشرفته صنعتی می‌پردازد (ون دکا ۱۹۸۷، ۲۰۰۱، ۲۰۰۳؛ لستهاق و سورکین، ۲۰۰۸). این نظریه تأکید بیشتری بر نقش تغییرات نگرشی و فرهنگی در شکل دادن به ایدئال‌های فردی در مورد خانواده و تبیین تحولات خانواده در کشورهای صنعتی به‌ویژه بعد از جنگ جهانی دوم دارد.

در این تحقیق عوامل غیراقتصادی مرتبط با موضوع مورد عنایت واقع می‌شود.

---

1. Lesthaeghe

۴. روش تحقیق

روش‌های پژوهش کیفی می‌تواند برای آگاهی از درک و فهم شرکت‌کنندگان از تجربیاتشان مورد استفاده قرار گیرد؛ بنابراین در این پژوهش بنا شد با استفاده از روش کیفی و تکنیک مصاحبه به دلایل غیراقتصادی عدم تمایل فرزندآوری نائل شویم. برای دستیابی به این مهم متن مصاحبه‌های انجام‌شده مورد کدگذاری باز واقع شدند. در کدگذاری باز با تجزیه و تحلیل سطر به سطر متن مصاحبه‌ها، مفاهیم اولیه استخراج شد و با مقایسه و دسته‌بندی مفاهیم، مقولات حاصل شدند. بدین منظور ابتدا مفاهیم معنادار در قالب مقوله‌های فرعی و سپس از تجمیع مقولات فرعی مرتبط ۲ مقوله اصلی خصیصه‌های روان‌شناختی (ترس‌های فردی، تمایلات فردی) و خصیصه‌های جدید اجتماعی و فرهنگی شناسایی شدند.

جهت دستیابی به جامعه مشارکت‌کننده به باشگاه‌های ورزشی زنانه ۱۹ محله در منطقه یک تهران مراجعه شد و با ۴۳ زن بین سنین ۲۵-۴۵ سال باتجربه ازدواج که تمایل به مشارکت داشتند تا جایی که اشباع نظری حادث شد، مصاحبه صورت گرفت.

جدول (۱): تعداد باشگاه‌های ورزشی زنانه در ۱۹ محله از منطقه یک تهران

۵ باشگاه ورزشی	محله اقدسیه
۴ باشگاه ورزشی	محله الهیه
۵ باشگاه ورزشی	محله ولنجک
۸ باشگاه ورزشی	محله نیاوران
۹ باشگاه ورزشی	محله شریعتی
۸ باشگاه ورزشی	محله پاسداران
۵ باشگاه ورزشی	محله کامرانیه
۴ باشگاه ورزشی	محله ازگل
۳ باشگاه ورزشی	محله اوین
۴ باشگاه ورزشی	محله پل رومی
۳ باشگاه ورزشی	محله تجریش
۳ باشگاه ورزشی	محله کاشانک
۴ باشگاه ورزشی	پارک وی
۳ باشگاه ورزشی	محله نوبنیاد
۳ باشگاه ورزشی	محله دزاشیب

جدول (۲): مشخصات جامعه مشارکت کننده در ۱۹ باشگاه ورزشی زنانه در منطقه

یک تهران

نام و نام خانوادگی	سن	تحصیلات	تعداد فرزندان	تعداد ازدواج‌ها
ل - ن	۴۵ ساله	مهندس کامپیوتر	.	۲ بار در حال حاضر متأهل
م - م	۴۵ ساله	مهندس صنایع غذایی	۱ دختر ۱۸ ساله ازدواج قبلی	مطلقه و در حال حاضر صیغه
م-م	۴۰ ساله	لیسانس اقتصادنظری	۱ دختر ۱۸ ساله	مطلقه و در حال حاضر صیغه
ن-م	۴۰ ساله	مهندس مکانیک	۱ پسر ۱۵ ساله	۱ بار ازدواج در حال حاضر متأهل
ش-ف	۴۰ ساله	استاد دانشگاه	.	دو بار در حال حاضر صیغه
س-م	۴۵ ساله	دکتر بیهوشی	(۳ فرزند) ۱ دختر ۱۸ ساله ۱ معلول ذهنی پسر ۱۵ ساله ۱ معلول ذهنی و فوت شده	۱ بار در حال حاضر متأهل
ل-ع	۴۰ ساله	لیسانس زبان فرانسه	.	۲ بار ازدواج در حال حاضر متأهل
ر-ح	۴ ساله	لیسانس ریاضی کاربردی	۱ دختر ۲۰ ساله	۱ بار ازدواج در حال حاضر متأهل
ر-ح	۳۶ ساله	دکترای مکانیک	۱ دختر ۶ ماهه	۱ بار ازدواج در حال جدایی
م-ح	۴۵ ساله	دکترای اقتصاد	۱ دختر ۲۲ ساله	۱ بار ازدواج
ر-ح	۳۸ ساله	دندان پزشکی	۱ پسر ۸ ساله	۲ ازدواج در حال حاضر متأهل
م-م	۴۵ ساله	لیسانس مامایی	۳ دختر ۲۲ ساله، ۱۰ ساله و	۱ بار ازدواج

نام و نام خانوادگی	سن	تحصیلات	تعداد فرزندان	تعداد ازدواجها
			۲ ساله	
ت-س	۴۵ ساله	لیسانس تربیت بدنی	۲ دختر	۱ ازدواج
م-ن	۳۰ ساله	استاد دانشگاه	۰	مطلقه
م-ع	۳۵ ساله	لیسانس آمار	۲ فرزند ۱ دختر ۱۸ ساله ۱ پسر ۱۵ ساله	۱ ازدواج
ز-م	۳۲ ساله	فوق لیسانس آمار	۱ پسر ۱۰ ساله	۱ ازدواج
ن-م	۳۴ ساله	آرایشگر	۰	۱ ازدواج همسر ازدواج دوم
ز-ر	۳۶ ساله	فوق لیسانس	۱ پسر ۷ ساله	۱ ازدواج
م-الف	۴۲ ساله	لیسانس اقتصاد	۲ پسر ۱۸ ساله و ۱۵ ساله	۱ ازدواج
ش-م	۴۳ ساله	لیسانس اقتصاد	۲ پسر ۲۰ ساله و ۱۸ ساله	۱ ازدواج
م-ع	۴۰ ساله	دیپلمه	۱ دختر ۲۰ ساله	۱ ازدواج
ن-ن	۳۷ ساله	پزشک	۱ پسر ۳ ساله	۱ ازدواج
ط-الف	۴۱ ساله	فوق تخصص قلب	۱ پسر ۴ ساله	۱ ازدواج
ب-س	۴۲ ساله	لیسانس اقتصاد	۱ دختر ۲۰ ساله	۱ ازدواج
ف-ج	۴۵ ساله	پزشک جراح	۲ فرزند ۱ پسر ۱۸ ساله ۱ دختر ۱۵ ساله	۱ ازدواج
ل-ن	۴۰ ساله	مهندس	۰	۱ ازدواج
س-ش	۲۷ ساله	لیسانس تربیت بدنی	۱ دختر ۵ ساله	مطلقه
ن-ع	۳۰ ساله	فوق لیسانس ریاضی کاربردی	۱ پسر ۳ ماهه	۱ ازدواج
ن-ع	۲۷ ساله	لیسانس کامپیوتر	۰	۱ ازدواج

نام و نام خانوادگی	سن	تحصیلات	تعداد فرزندان	تعداد ازدواج‌ها
م-ش	۳۴ ساله	دکترای جامعه‌شناسی	۱ دختر ۱ ساله	۱ ازدواج
م-ن	۴۳ ساله	لیسانس روان‌شناسی	۱ دختر ۱۵ ساله	مطلقه
ب-ن	۴۵ ساله	لیسانس مدیریت	۱ پسر ۱۶ ساله	مطلقه
ن-ب	۲۸ ساله	مهندس	۰	مطلقه
م-ش	۳۸ ساله	لیسانس زبان	۰	۱ ازدواج
ر-ف	۴۵ ساله	لیسانس پرستاری	۰	مطلقه
س-م	۴۳ ساله	لیسانس اقتصاد	۱ دختر ۱۸ ساله	۱ ازدواج
س-ک	۳۹ ساله	لیسانس اقتصاد	۰	مطلقه
ش-س	۳۰ ساله	لیسانس زیست	۱ پسر ۵ ساله	۱ ازدواج
ش-س	۴۰ ساله	لیسانس ریاضی	۰	مطلقه
الف-ف	۳۵ ساله	لیسانس علوم تربیتی	۲ دختر ۱ دختر ۱۰ ساله ۱ دختر ۴ ساله	۱ ازدواج
م-ف	۳۰ ساله	دیپلمه	۱ دختر ۵ ساله ۱ پسر ۱ ساله	۱ ازدواج
س-ح	۳۲ ساله	دکترای جامعه‌شناسی	۱ دختر ۲ ساله	۱ ازدواج
س-ش	۳۴ ساله	استاد دانشگاه	۰	۱ ازدواج صبغه در حال حاضر

۵. یافته‌های تحقیق

در این بخش ابتدا به اولین سؤال در ذیل خصیصه‌های روان‌شناختی با توجه به مصاحبه‌های صورت گرفته و استخراج مقولات اصلی و فرعی پاسخ داده می‌شود. در جدول زیر مقولات اصلی و فرعی نشان داده شده است.

جدول (۳): مقولات اصلی و فرعی مستخرج از مصاحبات

مقولات اصلی	مقولات فرعی
۱- ترس‌ها خصیصه‌های روان‌شناختی	ترس از عقب‌ماندگی فرزند ترس از دست دادن همسر در دوران بارداری و دوران نقاهت بعد از زایمان عدم مسئولیت‌پذیری همسر عدم اعتماد به تداوم زندگی مشترک صیغه بودن و وضعیت ناپایدار نداشتن کمک‌کار ترس از ندانستن جنسیت موردنظر ترس از حرف مردم ترس از تربیت فرزندان در دوران جدید
۲- تمایلات فردی	اهمیت تفریحات و خوش‌گذرانی اهمیت داشتن هیکل مناسب تمایل به زایمان در خارج از کشور تمایل به پیشرفت همپای همسران
خصیصه‌های جدید اجتماعی و فرهنگی	مد شدن کم‌فرزندی بی‌اهمیت شدن گروه مرجع کرنا جهان‌وطن شدن فرزندان دوست جای خواهر و برادر نگهداری سگ در خانه

۵-۱. خصیصه‌های روان‌شناختی

بر اساس تحقیق صورت گرفته دلایل روان‌شناختی اولین دلیل برای عدم تمایل به فرزند آوری و یا فرزندهای مکرر به حساب می‌آید که در ذیل آن به ترس‌ها و تمایلات فردی اشاره می‌شود.

۱-۱. انواع ترس‌های زنان برای فرزند آوری چیست؟

الف. ترس‌ها

یکی از دلایل عمده روان‌شناختی ترس است که در ذیل به آن پرداخته می‌شود.

– ترس از عقب‌ماندگی فرزند

مشکلات جسمی همسران، سن بالای زنان در زمان ازدواج و تصمیم‌گیری برای فرزند آوری، به تعویق انداختن فرزند آوری به زمان پایان تحصیلات همسران، تثبیت شغل و یا انجام تفریحات و سفرهای مکرر در بدو ازدواج باعث شده بسیاری از زنان با پایگاه اقتصادی، اجتماعی بالا در زمانی به این تصمیم برسند که سن پرخطری برای داشتن فرزند است و به دنبال آن نسبت به این تصمیم مردد شده و یا به‌طور کلی از این تصمیم منصرف می‌شوند.

افزایش سن نقش مهمی در کاهش باروری و عوارض بعد آن دارد (اسپروف^۱ و دیگران، ۲۰۰۵).

خانم ش. ف در این خصوص می‌گوید: «من یک‌بار بعد از ۵ سال که از ازدواجمان می‌گذشت، حامله شدم ولی در آزمایش‌های مختلف متوجه شدند که بچه به‌درستی شکل نگرفته و مجبور به سقط شدم».

خانم ب. ن به این نکته اشاره کردند که: «وقتی پسرم به دنیا آمده بود حتی خاله خودم اصرار داشت بچه را از خواب بیدار کنم تا ببینند چشم‌های بچه سالم است یا نه. وقتی آدم این چیزها را می‌بیند دیگر ترس به جونس می‌افتد دومی را بیاره».

خانم م ن هم گفتند: «من از همسر ۳ سال بزرگترم. همین موند بود که یک بچه عقب‌مانده هم می‌موند تو دامنم دیگه همه چی به سن من ربط پیدا می‌کرد.»

خانم س م هم گفتند: «من دو تا بچه اولم معلول هستند که یکی از آنها فوت شده و آن یکی هم در یکی از مراکز نگهداری این‌طور بچه‌ها نگهداری می‌شه و دیگه خیلی ریسک کردم سومی را حامله شدم که خدا رو شکر این یکی سالم به دنیا آمد».

البته خانم ط. الف هم تجربه مشابه با خانم س م داشت با این تفاوت که ایشان بعد از زایمان اول و مشکلات جسمی فرزند دیگر تصمیم به فرزند آوری مجدد نگرفته بود.

---

1. speroff

- ترس از دست دادن همسر در دوران بارداری و دوران نقاهت بعد از زایمان: مطالعات نشان داده‌اند که برخی از مردان از روابط جنسی با فرد دیگری برای ارضای نیازهای جنسی خود در دوران بارداری همسرانشان استفاده کرده و برخی دیگر نیز دچار انحراف جنسی شده‌اند (بارکلی^۱ و دیگران ۱۹۹۴ اوانه^۲ و دیگران ۲۰۰۲). بنابراین داشتن یک رابطه بهتر، شانس داشتن فرزند دیگر را کاهش می‌دهد. (لینالا^۳، ۲۰۱۱: ۳۲).

در این خصوص خانم رح گفتند: «وقتی به اصرار همسر حامله شدم، متوجه سردی و بی‌مهتری همسر می‌شدم تا این‌که برای زایمان به بیمارستان رفتم وقتی به‌اتفاق مادر و پدرم به خونمون برگشتم دیدم همسر با منشی شرکتش در خونه هستند. آدم این‌همه تحمل زحمات و بی‌خوابی‌های دوران حاملگی را بکنه بعد آخرش ببینه یکی جاشو گرفته و می‌مونی با یک بچه و هزار جور دردسر».

- عدم مسئولیت‌پذیری همسر:

. هریک از زن و مرد باید بدانند که با قبول زندگی مشترک مسئولیت‌هایی بر عهده آنان قرار می‌گیرد که قبل از تشکیل خانواده از آن آسوده بودند. این مسئولیت‌ها با توجه به اختیارات، توانایی‌ها و شرایط خاص هریک از زن و شوهر بر عهده آنان قرار می‌گیرد (خانی و دیگران، ۱۳۹۹).

یکی از دلایلی که زنان را به نداشتن فرزندان بیشتر ترغیب می‌کند، عدم مسئولیت‌پذیری همسران است.

در این خصوص خانم م - م گفتند: «تا الان که یک دختر ۱۸ ساله دارم شوهرم ۱۸ تا کار بچه رو نکرده، از بس بی‌خیاله، درس بخونه، نخونه، اصلاً براش مهم نیست من دائم باید حرص بخورم وقتی آدم می‌بینه شوهرش این‌قدر کوله مگه دیوانه است یک بار اضافی دیگر برای خودش درست کنه ...»

خانم ز - ر هم گفتند: «شوهرم اصلاً بچه دوست نداشت به اصرار من بچه‌دار شدیم. حالا هم هرچه می‌گم می‌گه به من چه من که از اول گفتم بچه نمی‌خوام برای همین همه بار پسر افتاده گردنم».

خانم ک - ش گفتند: «کار همسر خارج از تهرانه همه بار مسئولیت روی دوش منه و واقعاً همین یه بچه هم زیاده.»

1. barclay
2. onah
3. lainiala

– عدم اعتماد به تداوم زندگی مشترک:

تفاوت در نگاه به دنیا و تفاوت‌های فرهنگی و اعتقادی، خیانت، خساست، دوری، ازدواج دوم و اعتیاد از جمله موارد ایجادکننده شرایط نامناسب برای ادامه زندگی و متزلزل بودن آن است.

نارضایتی در میان زوجین که گاهی اوقات از یک مسئله در یک حوزه خاص شروع شده می‌تواند باعث تخریب دیگر حوزه‌های تعامل بین زوجین شود و به مرور این ناسازگاری در حوزه‌های دیگر بروز کند (بخشی زنجیرانی و علی مندگاری، ۱۳۹۶:۲۱۲)

در این خصوص خانم م- ن گفتند: وقتی خودم نمی‌دانم تو زندگی کجام یه نفر دیگه را بیارم که چی بشه؟ همش از این ترس دارم بچه‌ام مثل خانواده شوهرم بی‌قید بشه و اونطوری تربیت بشه. اگر بچه‌دار بشم شوهرم چون می‌دونه من خیلی عاطفیم حتماً برای جدایی و دادن بچه به من از من اخاذی می‌خواد بکنه.

خانم ت- ع می‌گوید: من خانواده‌ام مذهبی نیست ولی خانواده شوهرم مؤمن هستند و می‌ترسم به بچه‌ام برای حجاب داشتن و ... بکن نکن کنند.

خانم (ن-ب)، (ر-ج)، (م-م)، (س-س)، (م-ح) (ش-س) همگی از خیانت همسران خود شکایت داشتند.

خانم ن- ب گفتند: «شوهر من قماربازه، زن‌بازه، ماشاءاله همه فن حریفه. خودم هم دارم برای جدایی اقدام می‌کنم. بچه می‌خوام چه کنم؟»

خانم ش- ف گفتند: پول شوهرم از پارو بالا می‌ره ولی خیلی خسیسه خودم کم زجر می‌کشم بچه‌دار شم که اون هم اذیت شه.

خانم س- ش گفتند: شوهرم من را صیغه کرده تا حالش خوب بشه و برگرده با زن و بچه‌اش زندگی کنه نمی‌خواد از من بچه‌دار باشه.

خانم م- ش گفتند: الآن ۲ ساله شوهرم را ندیدم به خاطر کرونا ایران نیامده کارش آلمان است. خودم شوهرم را نمی‌بینم بچه به چه کارم می‌آد؟

خانم م- م گفتند من بدون اطلاع همسرم بچه دوممو سقط کردم. الکی به شوهرم گفتم می‌خوام با خواهرم برم کیش و رفتم بچه را سقط کردم. من شوهرمو دوست نداشتم و می‌خواستم جدا بشم .

خانم ن- م گفتند: من همسر دوم شوهرم هستم از همسر قبلی‌اش ۲ پسر داره و دیگه اون طعم بچه را چشیده و بچه نمی‌خواد. البته دائم فکرم مشغوله که نکنه به خاطر بچه‌هاش به همسر اولش رجوع کنه و من می‌خوام بچه‌دار بشم .

خانم س - ک و ر - ف هم به واسطه اعتیاد همسرانشان حاضر به فرزند آوری نشده بودند.

- صیغه بودن وضعیت ناپایدار:

شرایط اجتماعی نشان می‌دهد که علی‌رغم تمام تعالیم و سفارش‌ها، مشکل جنسی افراد جامعه فقط با ازدواج دائم حل نمی‌شود. به همین جهت بسیاری از جوامع، جایگزین‌هایی را برای ازدواج دائم برگزیده‌اند (سالاری فر، ۱۳۸۶: ج ۶، ص ۳۷۹). ضمناً مشکل جنسی اختصاص به قشر جوان ندارد، بلکه گروه‌های دیگری نیز در جامعه وجود دارند که به نحوی با این مشکل مواجه هستند. از جمله زنانی که در اثر طلاق یا فوت همسر شوهر خود را از دست می‌دهند یا به هر دلیلی موفق نمی‌شوند به موقع ازدواج نمایند و توفیق کمتری برای ازدواج دارند (بیگدلی، ۱۳۸۶).

در این خصوص خانم ش ف می‌گوید: «من در ازدواج قبلی‌ام سقط جنین داشتم. ولی حالا که با فرد دیگری زندگی می‌کنم دلم می‌خواهد صاحب بچه بشم ولی چون همسر در زندگی‌اش یک فرزند دارد می‌ترسم از آن‌ها دل نکند و من و بچه حیرون بمانیم. هرچه بهش می‌گم عقد کنیم قبول نمی‌کنه».

خانم م - م هم بعد از جدایی از همسر قبلی‌اش با فردی آشنا شده که ایشان تجربه زندگی زناشویی در گذشته نداشته و ایشان به واسطه این که خودش یک دختر ۱۸ ساله دارد نمی‌خواهد از ایشان صاحب فرزند شود چون امیدی به تداوم زندگی با فردی که هرگز صاحب همسر و فرزند و تجربه زندگی مشترک با فردی نبوده ندارد.

- نداشتن کمک‌کار:

نگهداری و پرورش فرزند امری بسیار مهم، زمان‌بر و پرهزینه است؛ بنابراین بعضی از زنان به دلیل نداشتن فردی که حاضر به کمک در نگهداری نوزادشان باشد از فرزندآوری طفره می‌روند.

در این خصوص خانم س - ش می‌گوید: «همسر به واسطه شغلش بیشتر روزهای هفته خارج از تهران هست که یک بچه یکساله دارم فقط مادرم در این یکسال به هم کمک کرده ولی دیگه برای بچه دوم نمی‌تونم مزاحمش بشم».

خانم س - م گفتند: «من در بدو ازدواج مادرم را از دست دادم یه دونه بچه را بدون کمک بزرگ کردم. خیلی سخت بود».

- ترس از ندانستن جنسیت موردنظر:

گاهی بعضی از زنان از ترس عدم زایمان جنس موردنظر از فرزند آوری مکرر طفره

می‌روند. در این ارتباط خانم ش م و م - الف و الف - ف به این نکته اشاره کردند که اگر مطمئن بودیم که جنسی را که می‌خواهیم خدا می‌دهد حتماً تصمیم به بچه‌دار شدن می‌گرفتیم.

- ترس از حرف مردم:

ترس از «انگ خوردن» و مسخره شدن از سوی دیگران، عامل مهم دیگری است که والدین را به سمت محدود ساختن باروری سوق می‌دهد. آنان برای همنوایی و هم‌رنگی و مصونیت از سرزنش اجتماعی، فرزندآوری خود را محدود می‌سازند (کبودی و همکاران، ۱۳۹۲).

در این ارتباط خانم م - ف گفتند: «من الان ۳۰ ساله هستم و دو تا بچه دارم یکی دختر یک پسر دلم می‌خواد چهار تا بچه داشته باشم ولی فامیل بهم می‌گن بابا خجالت بکش مگه جوجه کشی داری».

خانم م-م هم گفتند: «من یک دخترمو داشتم شوهر می‌دادم که حامله شدم اول از همه پنهان می‌کردم خیلی خجالت کشیدم سر عروسی دخترم یک ماه زایمان کرده بودم همه مسخره‌ام می‌کردند. به غلط کردن افتاده بودم».

- ترس از تربیت فرزندان در دوران جدید:

یکی از دلایل برای طفره رفتن از بارداری و فرزندآوری‌های مکرر ترس از تربیت فرزندان و چالش‌های آن در دنیای جدید است.

در این ارتباط خانم م - ن گفتند: «دلیل اولم برای بچه‌دار نشدن عدم اعتماد به شوهرم هست ولی تو این روزگار مدرسه رفتن بچه، دوستانش، رفت و آمدهاش، اعتقاداتش همه دردسره معلوم نیست چی از آب دربیاد».

خانم م - ع گفتند: «من ۱ دختر دارم و با وجود این که با همسر مشکل ندارم دیگه بچه نمی‌خوام چون می‌خوام همه حواسم به دخترم باشه».

خانم (ن - م)، (ن - ع) و (ب - س) هم اشاره داشتند که به دلیل داشتن شغل و فعالیت‌های اجتماعی قادر به تربیت بیش از یک فرزند نیستیم.

۵-۱-۲. ویژگی‌های فردی چگونه در این رابطه نقش ایفا می‌کند؟

یکی دیگر از عوامل روان‌شناختی تمایلات فردی است که در ذیل به آن پرداخته می‌شود.

الف. تمایلات فردی

- اهمیت تفریحات و خوش گذرانی:

آنچه در میان دلایل خودحمایتی خانواده‌ها به چشم می‌خورد این است که ورود فرزند به زندگی راه تفریح و لذت همسران را محدود یا مسدود می‌سازد. از این نظر فرزند آوری موجب محرومیت از لذت‌ها تلقی می‌شود. (ملکوتی‌نیا و نیکویی روزبهانی، ۱۴۰۰: ۲۶).

در این خصوص خانم رح، (۴۵ ساله)، (ل-ن (۴۵ ساله)، (م-م)، (ل-ع) و ل-ن، (۴۰ ساله) همگی بر این امر صحنه گذاشتند. خانم (ل-ع) در این خصوص گفتند: «روزی هزار بار خدا رو شکر می‌کنم که بچه ندارم و گرنه دست پاگیر می‌شد دیگه چهارجا که می‌خواستیم بریم هم نمی‌شه».

- اهمیت داشتن هیکل مناسب:

نگرانی از سلامت روحی، جسمی و تناسب اندام، دغدغه‌ای است که بسیاری از زنان آن را عامل مهمی در عدم تمایل خود به فرزند آوری به حساب می‌آورند. آنان عوارض بارداری و زایمان را خطری قابل توجه برای سلامت روحی، جسمی زیبایی بدن خود می‌دانند. در نتیجه کم‌فرزندی را راهی برای مدیریت سلامت روح و بدن خود برمی‌گزینند. (ملکوتی‌نیا و نیکویی روزبهانی، ۱۴۰۰: ۲۴).

اهمیت یافتن ظاهر در زندگی زنان امروزی امری بارز است که شاید یکی از دلایل آن چرخش سلیق مردان به سمت داشتن همسران لاغر است که این هم شاید ناشی از ترویج مدهای دنیا در رسانه‌های تصویری مختلف باشد. بنابراین زنان نیز برای جلب و جذب نظر مردان از این رویه ایجاد شده به شدت تبعیت می‌کنند به طوری که حتی برای این موضوع خود را از مادر بودن محروم می‌کنند.

در این خصوص خانم م-م گفتند: «بعد از زایمان دخترم با وجود این که در دوران حاملگی مرتب ورزش می‌کردم و غذا کم می‌خوردم هیچکلم به هم خورد و مجبور شدم چند جراحی کنم تا به وضع قبل برگردم».

خانم (رح) (۴۵ ساله) در این خصوص گفتند: «بعد از زایمان مدت طولانی‌ای مجبور به رژیم شدم. دیگه حوصله ندارم».

- اهمیت فعالیت‌های اجتماعی (شغل) و ادامه تحصیل:

کلیک و همکاران نشان دادند به ازای هر یک سال افزایش تحصیلات زنان ازدواج

یک سال و نیم و به ازای هریک سال تعویق در ازدواج بچه‌دار شدن نیم سال به تأخیر می‌افتد. افزایش تحصیلات و ثروت والدین سبب افزایش سن اولین باروری در زنان می‌شود (کلیک^۱ و دیگران، ۲۰۱۵).

خانم (ن-م)، (ر-ح) (۳۸ ساله)، (ن-ع) (۲۸ ساله)، (ف، ج)، (ط - الف)، (ش-س ۳۰ ساله) (ن-ن)، (س-ح)، (ز-م) همگی بر اهمیت داشتن فعالیت‌های اجتماعی و ادامه تحصیل نسبت به داشتن فرزند اذعان داشتند و تا قبل از تثبیت موقعیت اجتماعی اقدام به فرزند آوری نکرده بودند.

خانم (ف-ج) گفتند: «من و همسرم هردو جراح هستیم بنابراین تا قبل از این‌که درسمون تمام نشده بود تمایل به داشتن بچه نداشتیم و بعد از آن دو تا پشت‌هم بچه‌دار شدیم که بعدش سریع برم سرکار».

خانم (ط- الف) گفتند: «من دارم فوق تخصص می‌خونم با وجود این‌که سنم هم داره بالا می‌ره و پسر هم یک بیماری نادر داره. ترجیح می‌دهم فعلاً بچه دیگه‌ای نداشته باشم».

- تمایل به زایمان در خارج از کشور:

امروزه تعدادی از خانواده‌ها تمایل پیدا کرده‌اند که فرزندان خود را در خارج از کشور به دنیا بیاورند و تا زمانی که این امکان برایشان فراهم نشده زمان بارداری خود را به تعویق می‌اندازند.

در این خصوص خانم (م-ع) گفتند: «هر دو فرزندم را در آمریکا به دنیا آوردم و ۱۰ سال اول زندگی که چنین امکانی را نداشتم باردار نشدم».

خانم (ن-ن)، (ز-م)، (ش-س) هم چنین تصمیمی گرفته بودند.

- فردگرایی (عدم تمایل به شب‌بیداری، مشقت‌های دوران حاملگی):

نظریه نوگرایی گویای این است که نوسازی فیزیکی محیط و بازسازی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در جامعه‌های گوناگون می‌تواند تا اندازه‌ای میزان باروری را تغییر دهد و باعث شود روحیه آینده‌نگری و گرایش به زندگی که همراه با آسایش و شادکامی باشد، در اذهان مردم جاری گردد. این نظریه، دنبال می‌کند که پیشرفت و توسعه و فناوری بر زندگی مردم حتی در زمینه‌های عاطفی و ارزشی تأثیر می‌گذارد و می‌تواند تغییراتی در ارتباط با کاهش میزان مولید به وجود آورد. (ادیبی سده و همکاران، ۱۳۹۰: ۸۸).

---

1. click

فردگرایی یکی از زاینده‌های فرهنگ غربی است که طرز تلقی بسیاری از زنان را نسبت به زندگی خانوادگی و فرزند آوری تغییر داده است. خانم (ل.ع)، (ر، ح ۴۵ ساله)، (ز-ر)، (ل-ن ۴۵ ساله)، (ن، ع) علت نداشتن فرزند و یا داشتن یک فرزند را مشقات فرزند آوری نسبت دادند. خانم (ر-ز) گفتند: «وقتی پسر را باردار بودم احساس می‌کردم سربچه تو معده‌ام بود. نمی‌تونستم شب بخوابم تا صبح نشسته می‌خوابیدم دیگه محاله بچه‌دار بشم».

- تمایل به پیشرفت همپای همسران:

رضایی (۱۳۹۱) معتقد است مهم‌ترین معانی که زنان در درون کنش کم فرزند آوری خود دارند، همانا حمایت از خودشان به‌عنوان زن است. این امر گویای این موضوع است که زنان حمایت از شرایط و وضعیت‌های جسمانی، روانی و اجتماعی خود را به‌عنوان استدلالی برای تمایل به کم‌فرزندآوری در نظر دارند. رویای دستیابی به شغل، بهره‌مندی بیشتر از فرصت‌های اجتماعی محدود در سطح جامعه، آرامش روانی، مدیریت بدن، حفظ و جاهت اجتماعی از جمله ابعاد این خود حمایتی مذکور است. بازماندن از پیشرفت‌های اجتماعی و اقتصادی همسنگ همسران می‌تواند ناشی از عدم اعتماد به تداوم زندگی مشترک و نداشتن اطمینان کافی به همسر باشد. در این خصوص تعدادی از زنان مشارکت‌کننده اعتقاد داشتند که کسی فردا را ندیده و چه‌بسا اگر زنان به خانه‌داری و فرزند آوری مشغول باشند و به لحاظ اقتصادی و اجتماعی همپای همسران خود پیشرفت نکنند دچار فرسایش روح و جسم شوند و پس از رسیدن به موفقیت‌های اجتماعی و اقتصادی شوهرانشان، مورد دلخواه آن‌ها نباشند؛ بنابراین آن‌ها نمی‌خواهند موقعیت‌های امروز خود را برای پیشرفت از دست دهند.

خانم‌ها (س-ش)، (ر-ح) ۴۸ ساله (س-م)، (م-ح)، (ر-ح) ۳۸ ساله (ف-ج) همگی به این امر اشاره داشتند.

به‌طور مثال خانم (ف-ج) گفتند: «همسر به‌شدت برای تخصص درس می‌خوند من هم دیدم اگر دکتر عمومی بمونم ازش عقب می‌افتم شروع کردم به‌شدت درست خوندم».

خانم (م-ح) هم گفتند: «شوهرم خیلی سرش به زندگی نیست وضع مالیش هم خیلی خوبه. باید درس را می‌خوندم که بالاخره یک کار خوبی داشته باشم».

۲-۵. خصیصه‌های جدید اجتماعی و فرهنگی

علاوه بر علل روان‌شناختی، خصیصه‌های جدید اجتماعی و فرهنگی دومین دلیل اساسی بر اساس یافته‌های این تحقیق برای عدم تمایل به فرزند آوری و یا فرزندآوری‌های مکرر به حساب می‌آید.

۱-۲-۵. عوامل اجتماعی و فرهنگی مانع فرزند آوری و یا

فرزندآوری‌های مکرر چیست؟

- مدشدن کم‌فرزندی:

طعنه‌ها و کنایه‌های مردم و نوع نگاهی که آن‌ها امروزه به فرزند آوری و فرزند افزایی دارند، همچنین ترس از مسخره شدن، طرد شدن و مسائلی از این قبیل، مانع از آن است که به آوردن فرزند بیش از یک یا دو نفر فکر کنیم. (ملکوئی‌نیا، نیکویی روزبهانی، ۱۴۰۰: ۳۱).

بعضی از زنان در این جامعه مشارکت‌کننده خانم م ع (۴۵ ساله) (م ع) ۳۵) (ساله) با وضع اقتصادی بسیار مناسب همسرانشان ادعا کردند کسانی که تعداد فرزندان زیادی دارند افراد بی‌فکر و بی‌فرهنگی هستند. در این خصوص خانم م ع (۴۰ ساله) گفتند «دیگه تو این دوره زمونه مد نیست آدم دنبال خودش یک دسته بچه را ریشه کنه».

- بی‌اهمیت شدن گروه مرجع:

در فرآیند نوسازی، انشقاق، گسستگی و تضعیف در بین عوامل همبسته اجتماعی به وجود می‌آید و افراد به صورت اتم‌های مجزا به نظر می‌رسند که به دنبال حداکثر سود و منفعت‌های فردی و شخصی خود هستند؛ یعنی دغدغه‌های شخصی به مصالح جمعی و قومی اولویت می‌یابد و تغییر در ایده افراد به سمت سکولاریته، مادی‌گرایی، فردگرایی و انزوایلی صورت می‌گیرد و خانواده محوری به فرد محوری تبدیل می‌شود (عباسی شوازی و صادقی، ۱۳۸۴: ۲۸).

امروزه به دلیل ترویج خانواده هسته‌ای، از اهمیت والدین (گروه مرجع) تا حدود زیادی کاسته شده است. اگر روزی خانواده‌های تازه تشکیل یافته در جهت برآورده کردن نیاز والدین خود برای داشتن نوه یا نوه‌هایی اقدام به فرزند آوری می‌کردند، امروزه شرایط بسیار تغییر یافته و آن را مداخله محسوب می‌کنند و این تصمیم کاملاً شخصی شده است و از حیطة نظرات خانواده‌های ریشه‌ای کاملاً خارج شده است.

گاهی نیز والدین نیز چنین آرزویی ندارند و اهمیت داشتن فرزند در سایه پیشرفت و ترقی و تفریح در زندگی کمرنگ شده است. در این خصوص خانم رح ۴۵ ساله می گوید: «من باید بچه بزرگ کنم به من چه که برای آرزوهای مادرم و مادرشوهرم خودمو گرفتار کنم».

خانم ل- ن می گوید: «مادرم میگه ما که زاییدیم کجای دنیا را گرفتیم که شما ما بگیرید».

- کرونا:

پاندمی کرونا هم یکی از دلایلی بود که زنان مشارکت کننده برای عدم اقدام به بارداری از آن یاد کردند.

سیستم ایمنی بانوان در زمان بارداری تضعیف می شود. سیستم ایمنی ضعیف، مهم ترین عامل خطر در ابتلا به ویروس کرونا است. از این رو مادران باردار بیشتر در معرض ابتلا به این ویروس هستند. از طرفی به دلیل رشد جنین در ماه های پایانی بارداری و فشار ایجاد شده از طریق افزایش اندازه رحم به شش های مادر و دیگر اندام های وی موجب می شود هوا به راحتی در تمامی ریه ها جریان نیابد و این خود امکان ابتلا به عفونت را افزایش خواهد داد. از این رو ابتلا به ویروس کرونا در دوران بارداری می تواند برای مادران بسیار خطر آفرین باشد. (www.radiologymarkazi.ir) خانم م- ش (۳۴ ساله) گفتند: «من در کرونا برای بار اول باردار شدم به خدا رسیدم هر دفعه برای چکاپ می رفتم بیمارستان خدا خدا می کردم کرونا نگیرم. وقتی زایمان کردم کسی اصلاً نیومد دیدنم».

خانم ن- ع ۲۷ ساله می گوید: «الآن نمی شه برای زایمان به خارج از کشور رفت. کرونا هم مصیبتی شده».

- جهان وطن شدن فرزندان:

فردیت گرایی در نسل جوان بیشتر دیده می شود؛ زیرا اولویت این گروه خودشان هستند. آن ها احساس می کنند توسط نسل والدین شان فریب خورده اند. مادی گرا بوده و به دشواری خود را متعهد می کنند. در قبول مراجع قدرت و نفوذ مردد بوده و برای سلسله مراتب، وزنی قائل نیستند. (سرای، ۱۳۸۵: ۵۳-۵۲).

طبیعتاً عمدتاً وابستگی کمی به خانواده داشته و در پی یافتن فرصت های بهتری برای زندگی شخصی شان هستند.

در این خصوص خانم (م- م) ۳۰ ساله ر- ح (۴۵ ساله) به این نکته اشاره کردند.

خانم م- م می گویند: «من فقط وقتمو تلف کردم یه بچه بزرگ کردم. همه اش

دنبال اینه که دیپلم بگیره و بره کانادا اونجا ادامه تحصیل بده. آخر عاقبت من هم که یک دختر دارم سرای سالمندان است.»

- دوست جای خواهر و برادر:

بسیاری از والدین در جامعه مشارکت کننده اعتقاد داشتند که تک‌فرزندی بسیار خوب است و امروزه دوست چه‌بسا بهتر از خواهر و برادر باشد و داشتن عمه، عمو، دایی و خاله این‌قدر اهمیت ندارد که به خاطر آن به فرزندآوری‌های مکرر اقدام شود.

در این خصوص خانم (م - م ۴۰ ساله) گفتند:

«الآن من دو تا خواهر دارم چشم نداریم همو ببینیم. تنهایی بهتره، دوست بد بود میشه گذاشت کنار و یه دوست دیگه گرفت.»

- نگهداری سگ در خانه:

روی آوردن بسیاری از زوج‌ها به نگهداری از حیوانات خانگی حاصل تنهایی و بی‌فرزند آهناست و بیشتر زوج‌های جوان برای فرار از مسئولیت، بچه‌دار نمی‌شوند و هزینه‌های سرسام‌آوری را صرف نگهداری گربه و سگ‌هایشان می‌کنند.

بعضی از اعضای جامعه مشارکت کننده م - م (۴۰ ساله) (س-ک) و (س-م) نگهداری سگ را عاملی برای عدم اقدام به فرزند آوری مطرح کردند.

خانم (س-ک) در این خصوص گفتند: «این محبتی که من از سگم می‌گیرم از بچه نمی‌تونم بگیرم. اصلاً توی چشمش عشق موج می‌زنه.»

نتیجه‌گیری

جامعه ایرانی در دهه‌های اخیر شاهد تغییرات مهمی در نظام ترجیحات و ارزش‌های فرهنگی اجتماعی بوده است. یکی از تغییرات مهم در بستر این انتقال فرهنگی در دوره اخیر، کاهش سریع باروری به‌ویژه از نیمه دوم دهه ۱۳۶۰ هجری شمسی و همچنین، رفتارها و انگاره‌های مرتبط با ازدواج و فرزندآوری است که علی‌رغم وجود تفاوت‌های قومی، مذهبی و فرهنگی در نقاط مختلف ایران، این تغییرات به شکلی کم‌وبیش مشابه خصیصه‌ای فراگیر بوده است (خانی و همکاران، ۱۳۹۷). متعاقب این تغییرات، دور شدن از جامعه سنتی و تحولات صورت گرفته باعث شده مادر شدن پیشنهادی کمتر جذاب نسبت به گذشته باشد. یافته‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد میل به شکوفایی و پیشرفت در تحصیل و کار که عمدتاً ناشی از عدم اطمینان به همسران است، تمایل بیش‌از‌حد و افراطی به خوش‌گذرانی و مهم شدن خود، بیهوده دانستن تحمل سختی و مشقت‌های بارداری و بزرگ کردن فرزند، از دست رفتن کارکرد گذشته فرزند برای

والدین، وجود جایگزین‌های دیگر برای جذاب کردن زندگی و ... از جمله علل مهم در عدم تمایل به فرزندآوری و یا فرزندآوری‌های مکرر است.

درواقع با توجه به نتایج پژوهش حاضر می‌توان ادعا کرد زندگی بدون فرزند یا کم‌فرزند به‌عنوان انتخاب شیوه زندگی جدید و متفاوت از نسل گذشته از عوامل غیراقتصادی نیز تأثیر می‌پذیرد؛ به‌عبارت‌دیگر، این تغییر تنها متأثر از عوامل اقتصادی نیست، بلکه رفتارها و باورهای افراد جامعه را نیز شامل می‌شود؛ بنابراین نمی‌توان تنها بر پایه مؤلفه‌های اقتصادی آن را تبیین و تحلیل کرد. وقتی در بین بعضی از اقشار جامعه اعتقادات مذهبی کم‌رنگ می‌شود، میزان باروری که از موارد مهم در مذهب اسلام است، نیز کاسته خواهد شد. به نظر می‌رسد دیگر «سندروم گهواره خالی» (فوردی، ۱۳۹۸) که ناشی از تعهدات مالی دانسته شده که بچه دار شدن به دنبال دارد، تبیین چندان موجهی نباشد. درواقع دلیل این بی‌ایمانی به روح بشر، نه اقتصادی است و نه زیست‌محیطی و عوامل غیراقتصادی نقش مهمی ایفا می‌کنند. در این میان همه‌گیری بیماری کرونا و ناشناخته بودن آن، بر ترس‌های زنان افزوده که به‌خودی‌خود می‌تواند عامل بسیار مهمی در انتخاب این شیوه زندگی توسط زنان باشد.

یافته‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد برخلاف تأکید رویکردهای نظری اقتصادی باروری که مدعی هستند در همه جوامع تصمیم‌های باروری پاسخ‌های عقلانی اقتصادی به جریان‌های ثروت خانوادگی است، این انتخاب تنها از عوامل اقتصادی متأثر نیست. در این تحقیق، مشارکت‌کنندگان در تحقیق به نحوی انتخاب شدند که به لحاظ اقتصادی در جایگاه مشابهی قرار داشته باشند و تمام افراد نمونه ادعا داشتند که به لحاظ اقتصادی مشکلی برای فرزندآوری ندارند. با در نظر گرفتن این مؤلفه‌ها، زنان مشارکت‌کننده در تحقیق، با محوریت دو مقوله اصلی خصیصه‌های روان‌شناختی (ترس‌ها، تمایلات فردی) و خصیصه‌های جدید اجتماعی و فرهنگی، زندگی بدون فرزند یا کم‌فرزند را انتخاب کرده‌اند.

نتایج تحقیق نشان می‌دهد مشابهت در الگوهای رفتاری و مصرف، که با تشابه الگوهای ارزشی و ذهنی نیز همراه بوده، انتخاب شیوه زندگی کم‌فرزندی و بی‌فرزندی را در پی داشته است. بر پایه این الگوهای رفتاری و نظام ترجیحات و ارزش‌ها می‌توان توضیح داد که چرا افرادی که به‌ظاهر از نظر اقتصادی در شرایط یکسان به سر می‌برند، در زمینه انتخاب زندگی بی‌فرزندی یا کم‌فرزندی با دلایل فرهنگی و اجتماعی متفاوتی عمل می‌کنند. تمام زنان شرکت‌کننده در تحقیق، در

بیان دلایل عدم تمایل به فرزند آوری (اول، مجدد) به مقوله احساس ناامنی و ترس به‌ویژه ترس از دست دادن همسر در دوران بارداری و دوران نقاهت بعد از زایمان و عدم اعتماد به تداوم زندگی مشترک اشاره کردند که باعث می‌شود تصمیم‌گیری در مورد فرزند آوری برایشان بسیار سخت شود. چراکه از دید آن‌ها فرزند آوری انتخاب و تصمیمی است که زندگی آن‌ها را برای سالیان متمادی شکل می‌دهد و موجب تغییرات زیادی در زندگی فعلی‌شان می‌شود. در این وضعیت، فرزند آوری مثل گذشته یک تصمیم پیش‌پاافتاده نیست بلکه مانند یک تصمیم مهم و حیاتی در زندگی است که ممکن است در تضاد با دیگر انتخاب‌های آنان باشد یا منجر به از دست دادن موقعیت‌های اجتماعی فعلی آن‌ها شود. از طرفی کاهش منافع احساسی فرزند ناشی از تغییرات ارزشی می‌تواند دلیلی بر این امر باشد که زوجین برای کسب لذت و اوقات فراغت جایگزین‌های دیگری غیر از فرزند داشته باشند و عدم اطمینان به تداوم زندگی زناشویی آن‌ها را ترغیب می‌کند که کمتر به فرزند و بیشتر به تحصیلات و شغل درخور بی‌اندیشند.

با در نظر گرفتن این نکته مهم که تصمیم به بی‌فرزندگی یا کم‌فرزندگی تنها در به دنیاآوردن فرزند خلاصه نمی‌شود، بلکه تمامی جنبه‌های فرزندزایی را دربرمی‌گیرد و همچنین این موضوع که در اکثر تحقیقات در این زمینه که به‌ویژه به‌روش‌های کمی انجام شده‌اند، بر عوامل اقتصادی چنین تصمیماتی تأکید بیشتری شده است. بنابراین به نظر می‌رسد با توجه به اهمیت عوامل مطرح‌شده در تحقیق حاضر، ضروری است در تحقیقات آتی به تبیین‌کننده‌های غیراقتصادی توجه ویژه‌ای شود و نتایج چنین تحقیقاتی در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های مرتبط لحاظ شود.

فهرست منابع

- ادیبی سده، مهدی؛ سیاهپوش، اسحاق؛ درویش‌زاده، زهرا (۱۳۹۰)؛ «بررسی میزان افزایش باروری و عوامل مؤثر بر آن در میان طایفه کرد ساکن اندیمشک». مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال ۴، ش ۱.
- بخشی زنجیرانی، نجمه؛ علی‌مندگاری، ملیحه (۱۳۹۶)؛ ثبات خانوادگی و تداوم زندگی زناشویی مطالعه کیفی در شهر شیراز، نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، سال ۱۲، ش ۲۴، ۲۰۷-۲۴۴
- بستان (نجفی)، حسین و همکاران (۱۳۸۸)؛ اسلام و جامعه‌شناسی خانواده، تهران: چ ۴، انتشارات: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
- بیگدلی، محرمعلی (۱۳۸۶)؛ نکاح مسیار و ازدواج موقت، رساله علمی سطح چهار رشته فقه، قم، مرکز مدیریت حوزه علمیه تهران: نشر نی
- خانی، سعید؛ محمدزاده، حسین؛ عباسی شوازی، محمدجلال (۱۳۹۷)؛ مقایسه میان نسلی ایدئال‌های ازدواج و فرزندآوری با تأکید بر نقش ویژگی‌های زمینه‌ای در شهرستان سنندج، مسائل اجتماعی ایران، سال نهم، شماره ۲، ص ۴۹-۷۶.
- خانی، فریبا؛ عابدینی، سحر؛ شایگان نیک، مریم (۱۳۹۹)؛ اثربخشی رویکرد مبتنی بر پذیرش و تعهد بر مسئولیت‌پذیری و رضایت در زندگی مشترک کنفرانس بین‌المللی روانشناسی علوم تربیتی و سبک زندگی، جورجیا
- رضایی، مهدی (۱۳۹۰)؛ زمینه‌های کم‌فرزندآوری در کردستان، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تهران.
- سالاری فر، محمدرضا (۱۳۹۳)؛ مباحث اجتماعی ازدواج موقت دانشنامه فاطمی، قم، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه
- سرای، حسن (۱۳۸۵)؛ تداوم و تغییر خانواده در جریان گذار جمعیتی ایران، فصلنامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ش ۲.
- شجاعی، جواد؛ یزدخواستی، بهجت (۱۳۹۶)؛ مرور ساختارمند ملاحظات کاهش باروری در دو دهه اخیر، مجله مطالعات راهبردی زنان، ش ۷۵، ۱۵۹-۱۳۷.
- شیخی، محمدتقی (۱۳۸۰)؛ جامعه‌شناسی زنان و خانواده، تهران: انتشارات شرکت سهامی انتشار.
- صفایی، سیدحسین؛ امامی، اسداله (۱۳۷۷)؛ حقوق خانواده، نکاح و انحلال آن (فسخ

و طلاق)، چ ۶، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
طاووسی، محمود؛ اسماعیلی مطلق، محمد، اسلامی، محمد؛ حائری مهریزی،
علی‌اصغر؛ هاشمی، اکرم؛ منتظری، علی (۱۳۹۵): فرزند آوری از دیدگاه
شهروندان تهرانی، دلایل تمایل و عدم تمایل، نشریه پایش، سال ۱۵، ش ۶، صص
۶۶۳-۶۶۸.

عباسی شوازی، محمدجلال؛ صادقی، رسول (۱۳۸۴): قومیت و الگوی ازدواج در
ایران، زن در توسعه و سیاست، دوره ۳، ش ۱، صص ۲۵-۴۷.
عسکری ندوشن، عباس (۱۳۸۸): ارمان گرایی در توسعه و تغییر خانواده با تأکید بر
متغیرهای جمعیتی در ایران، مطالعه موردی شهر یزد، پایان‌نامه دکتری به
راهنمایی دکتر محمد جلال عباسی شوازی، گروه جمعیت‌شناسی دانشکده علوم
اجتماعی دانشگاه تهران.

فوردی، فرانک (۱۳۹۸): چرا بچه‌دار نشدن مد شده است، ترجمه محمود معماریان،
وبسایت اسپایکد، ۹ آگوست ۲۰۱۹.

کبودی، مرضیه و همکاران (۱۳۹۲): الگوی تصمیم‌گیری فرزند آوری، یک مطالعه
کیفی، پایش، سال ۱۲، ش ۵، صص ۵۱۵-۵۰۵.
ملکوتی نیا، علی؛ نیکویی روزبهانی، زینت سادات (۱۴۰۰): ارزیابی انگاره خودحمایتی
همسران، در توجیه بی‌میلی به فرزند آوری با رویکرد اسلامی، معرفت، سال ۳۰،
ش ۱، پیاپی ۲۸۰.

هاشمی نیا، فاطمه؛ رجبی، ماهرخ؛ یا احمدی، علی (۱۳۹۶): بررسی نگرش زنان به
ارزش فرزندان مورد مطالعه: زنان ۴۹-۱۵ ساله شهر شیراز؛ جامعه‌شناسی
کاربردی، سال ۲۸، ش پیاپی ۶۷، ش ۳، پاییز.

Abbasi Shawazi, Mohammad Jalal; Sadeghi, Rasool (1384); Ethnicity and
marriage pattern in Iran, *Women in Development and Politics*, Volume
3, Volume 1, pp. 25-47. (persian)

Adibi sadeh, Mahdi et al(2011)."Investigating the rate of increase in
fertility and factors affecting it among the Kurdish tribe living in
Andimeshk". *Iranian Journal of Social Development Studies*, Year 4,
No. 1 (persian)

Askari Nadushan, Abbas (2008): Idealism in the development and change
of the family with an emphasis on demographic variables in Iran, a case
study of the city of Yazd, doctoral thesis under the guidance of Dr.
Mohammad Jalal Abbasi Shawazi, Department of Demography,
Faculty of Social Sciences, University of Tehran. (persian)

- Bakhshi zanjirani , najmeh(2017). Family stability and continuity of married life, a qualitative study in the city of Shiraz, Iranian Demographic Association, 12th, 24-207 (pershian)
- Barclay LM, McDonald P, O'Loughlin JA.(1994): Sexuality and pregnancy. An interview study. Aust N Z J Obstet Gynaecol 1994 - Feb;34(1):1-7.
- Begdali, Moharram Ali (2006): Nikah Masyar and temporary marriage, a scientific treatise at the fourth level of jurisprudence, Qom, Tehran Seminary Management Center: Nei Publishing (pershian)
- Bostan (najafi) ,hossein et al(2009). Islam and Sociology of the Family, Tehran: Ch 4, Publications: Hozah and University Research Institute (pershian)
- Caldwell, J. C. (1982). *Theory of Fertility Decline*, NewYork: Academic Press.
- Cleland, J. Wilson, C. (1987). "Demand theories of fertility transition: an iconoclastic view", *Population Studies*, Vol. 1, No. 41, pp. 5-30.
- Coal, A. J. Watkins, S. C. (1986). *The Decline of Fertility in Europe: The Revised Proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project*, Princeton: Princeton University Press.
- Click p, handy c, sahn DE (2015): schooling marriage and age at first birth in madagascar, popul stud 69(2:219-36)
- Click p, handy c, sahn DE (2015): schooling marriage and age at first birth in madagascar, popul stud 69(2:219-36)
- Coal, A. J.; Watkins, S. C. (1986). *The Decline of Fertility in Europe: The Revised Proceedings of a Conference on the Princeton European Fertility Project*, Princeton: Princeton University Press.
- Colter, M. (2010) *The Influence of modernization paradigm of people's Beliefs about family and social change*, <http://www.prb.org/wp-content/update/2018/08/2018-WPDS.Pdf> (accesse 8, 2018) http://www-personal.umich.edu/~cmsm/index_files/Casual%20Models.pdf
- Fordy, Frank (2018): Why not having children has become fashionable, translated by Mahmoud Memarian, Spiked website, August 9, 2019(pershian)
- Haeri Mehrizi, Ali Asghar; Hashemi, Akram; Montazeri, Ali (2016): Having children from the perspective of Tehrani citizens, the reasons for willingness and unwillingness, Paish magazine, year 15, vol. 6, pp. 668-663. (pershian)
- Hashminiya, Fatima; Rajabi, Maherkh; Ya Ahmadi, Ali (2016): Investigating women's attitude towards the value of children (case study: women aged 15-49 in Shiraz city; Applied Sociology, year 28, consecutive issue 67, issue 3, fall(pershian)
- Jahangiri J, ahmad: H, Tabiee M, Moltafet H. (2014) Construction of one – child women Understanding of Childbearing challenges (Participantsion – Child women of Ahvaz/ Journal of Journal development 2014; 9, 85-110.

- Kaboudi, Marzieh et al. (2012): Childbearing decision-making model, a qualitative study, Paish, year 12, vol. 5, pp. 515-505. (pershian)
- Kalantari, Samad, A. 2. M. Mozafari, Foroog Amin, Rakaei Banab Neda (2010): Sociological Study of Tendency of Childbeaning and some related factors (case study Married you th of Tabriz City), Applied sociology, Journal of Hummanities Reason, University of Isfahan, 2010: 21: 83-104.
- Khani, Fariba; Abedini, Sahar; Shaygan Nik, Maryam (2019): The effectiveness of the approach based on acceptance and commitment on responsibility and satisfaction in the life of the international conference on the psychology of educational sciences and lifestyle, Jour Jia (pershian)
- Khani, Saeed; Mohammadzadeh, Hossein; Abbasi Shawazi, Mohammad Jalal (2017): An intergenerational comparison of ideals of marriage and childbearing with an emphasis on the role of background characteristics in Sanandaj city, Social Issues of Iran, Year 9, Number 2, pp. 76-49 (pershian)
- Klein, T, Eckhard, J (2007): Edveational Differences, Value of Children and Fertility outcomes in Germany, Current Anthropology, 55 (4): 505-525.
- Lackland, S., Peltzer, D. K. & B. Mayer (2005). "The Changing Values of Childeren and Prefences Ragarding Family Size in South Africa". Applied Psychology: An International Review, PP 355- 377.
- Lainiala, L. (2011): The Impact of relationship quality on childbearing in Finland, Finnish Yearbook of Population Research, 46, 31- 47.
- Lesthaeghe, R, Neidert, L and J. Surkyn (2008). Houshold Formation in the Second Demographic Transition in Europe and US: Insights from Middle Range Model. Online available at: <http://sdt.psc.isr.umich.edu.pubs.online>.
- Lesthaeghe, R. J., Neidert, L. (2006). Second Demographic Transition in the United State. Population and Development Review, 32 (4): PP 669-698.
- Malkutinia, Ali; Nikoyi Rozbahani, Zeenat Sadat (1400): Evaluation of the concept of self-support of spouses, in the justification of reluctance to have children with an Islamic approach, Marafat, year 30, issue 1, number 280. (pershian)
- Mohammadi, M., Rastegar Khaled, A (2015): Cultural ChANGES, and reduce Fertility in Iran (Based on Second analyze of data of Irenian survery values and attitudves), Journal of Aplied Sociology 2015, 26: 159-180.
- Onah HE, Iloabachie GC, Obi SN, Ezugwu FO, Eze JN.(2002): Nigerian male sexual activity during pregnancy. Int J Gynaecol Obstet 2002 Feb;76(2):219-23.
- Population Refrence Bureau (PRB) (2018): 2018 world Population Data Sheet. Population Refrence. Bureau: Washington D.C.
- Rezaei, Mehdi (2018): Low fertility in Kurdistan, PhD thesis, University of

- Tehran. (persian)
- Safai, Seyed Hossein; Emami, Asadaleh (1377): Family Law, Marriage and Its Dissolution (Cancellation and Divorce), Chapter 6, Tehran: Tehran University Press (persian)
- Salari Far, Mohammad Reza (2013): Social issues of temporary marriage, Fatemi Encyclopaedia, Qom, Culture and Thought Research Institute(persian)
- Saraei, Hassan (1385): Continuity and change of the family during the demographic transition of Iran, Quarterly Journal of the Iranian Demographic Association, vol. 2(persian).
- Sheikhi, Mohammad Taqi (1380): Sociology of Women and Family, Tehran: Publishing Company. (persian)
- Shojaei, Javad; Yazdakhasi, Behjat (2016): A structured review of fertility reduction considerations in the last two decades, Women's Strategic Studies Journal, Vol. 75: 159-137. (persian)
- Speroff L, Fritz MA (2005): clinical gynecologic and endocrinology and infertility New York, Lippincott Williams and Wilkins
- Van de Kaa, D. J. (1987). Europe's Second Demographic Transition, Population Bulletin, 42 (1), Washington, PRB
- Van de Kaa, D.J. (2001). "Postmodern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to New Behavior", Population and Development Review, 27(Supp.): 290-331.
- Van de Kaa, D.J. (2003). Second demographic transition. In Encyclopedia of Population, Demeny, P and McNicoll, G. (eds.). New York: Macmillan Reference. pp. 872-875. Wad worth publishing Company..
- www.radiology.markazi.ir